

МОВНА КАТЕГОРИЗАЦІЯ ПЕРВИННОГО ТА ВТОРИННОГО ЗНАННЯ

У статті проаналізовано актуальне питання сучасної когнітивної лінгвістики – особливості мовної категоризації первинного та вторинного (наукового / професійного) знання. Метою наукової розвідки є аналіз механізмів роботи свідомості людини з освоєння навколишнього світу та втілення знання про світ у спеціальних ментально-мовних структурах – категоріях мислення та інтерпретації знання про світ. В історії вивчення категорій, на нашу думку, можна розрізнити два підходи-періоди, перший з яких виділяє первинні (універсальні / загальнофілософські / фундаментальні) категорії, а другий – вторинні (наукові та професійні) категорії.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, категоризація знання, ментально-мовна структура, категорії мислення, категорії інтерпретації знання

В статье рассмотрены актуальные вопросы современной когнитивной лингвистики – особенности языковой категоризации первичного и вторичного (научного / профессионального) знания. Целью исследования является анализ механизмов работы сознания человека по освоению окружающего мира и воплощению знания о мире в специальных ментально-языковых структурах – категориях мышления и интерпретации знания о мире. В истории изучения категорий, по нашему мнению, можно различить два подхода-периода, первый из которых выделяет первичные (универсальные / общепhilosophические / фундаментальные) категории, а второй – вторичные (научные и профессиональные) категории.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, категоризация знания, ментально-языковая структура, категории мышления, категории интерпретации знания

The paper investigates the fundamental issues of modern cognitive linguistics. The point of special interest is peculiarities of linguistic categorization of primary and secondary (academic / professional) knowledge. The aim of the study is to analyze the mechanisms of the human mind for the world exploration and knowledge implementation in special mental and linguistic structures, which are categories of thinking and categories of knowledge interpretation. In the history of the study of the categories, in our opinion, it is possible to distinguish two approaches, the first of which identifies the primary (universal / philosophical / basic) categories, and the second secondary (scientific and professional) categories. The various aspects of

© Стасюк Т. В., 2016

perception of the world explicates various categories, which are formed in the groups. Primary categories include perceptual and comprehension categories and secondary categories comprise scientific ones (research, interpretive, innovative) and professional ones (empirical, practical, technological, sociological). On the other hand, it is possible to distinguish perceptual natural categories as mental categories of natural objects and conceptual categories as categories of notions and language units. It is also relevant to investigate conceptual categories as explication of language knowledge about the world. Then we have to study grammatical categories and their types (morphological, derivative and syntactical ones).

Key words: cognitive linguistics, categorization of knowledge, mental-linguistic structure, the categories of thought, the categories of knowledge interpretation

Процес пізнання людиною навколишнього світу безперервний. Людина починає пізнавати світ з моменту народження й продовжує робити це протягом усього життя. У гуманітарному знанні розрізняють два види пізнання – повсякденне, або життєве (сприяє входженню людини в соціальне й культурне середовище, забезпечуючи формування в індивіда функціональних орієнтирів, що допомагають йому жити й діяти адекватно до реалій цього світу), і наукове, або раціональне (що базується на повсякденному пізнанні й перебуває в тісній взаємодії з ним) [8, с. 13]. В основі кожного з видів пізнання лежить здатність людини до категоризації, тобто віднесення ідентифікованого предмета чи явища до тієї чи тієї категорії предметів чи явищ, раніше сформованої у свідомості індивіда [8, с. 4].

За двома різними видами пізнання можна говорити про два види категорій – первинні (універсальні / фундаментальні) та вторинні (наукові / професійні). На основі раніше сформованих природних (первинних) категорій у процесі наукового пізнання світу у свідомості людини формуються наукові категорії, що на противагу від природних становлять штучні семантичні класи, оскільки утворюються внаслідок відрефлексованої розумової діяльності [14]. В інтерпретації Ф. Конрада цей вид категорій має назву *unnatural categories* – неприродні категорії, які нерідко уналежнюють до абстрактних із фіксованою структурою та фіксованою кількістю ознак [14]. Якщо природні категорії

утворюють каркас повсякденного (життєвого, наївного) образу світу, наукові категорії є «цеглинами» наукового, чітко відрефлексованого образу світу [11, с. 116].

Первинні (універсальні / загальнофілософські / фундаментальні) категорії репрезентують вищі шаблі категоризації світу. До таких категорій зазвичай уналежнюють сутність, якість, кількість, відношення тощо. Конкретнонаукові категорії за своїм обсягом значно вужчі не лише від універсальних, а й від загальнонаукових. Зв'язок, ієрархія та взаємозумовленість трьох зазначених типів категорій виявляємо в тому, що теоретичне мислення певних галузей науки, яке здійснюється в системі всіх універсальних категорій, зазнає конкретизації, деталізації, специфікації в різних ракурсах [10].

Наукова категоризація відрізняється від первинної цілеспрямованим характером, зумовленим чітко поставленими завданнями, для виконання яких кожна наука має специфічну методологію й набір інструментів. А. Бочкар'єв зазначає, що класична організація знань передбачає ієрархічне впорядкування ідей у свідомості людей як струнку систему підпорядкованих одна одній і чітко визначених категорій – «мережі маршрутів» з деякими вузловими точками як сформованими в межах об'єктивного знання поняттями [4, с. 38].

Системність категорійного освоєння реальності наука досягає завдяки виявленню не лише типових характеристик об'єкта категоризації, але й решти його характеристик, що не властиво для позанаукового пізнання. Під час виділення предмета з низки інших відбувається, за висловом В. Гака, «повертання» його різними сторонами до суб'єкта. Людина бачить ці різні сторони, але не всі однаково чітко, що пов'язано з практичним освоєнням цього об'єкта щодо інтересів та мети мовного колективу [5, с. 49–50]. Прагнення наукової категоризації врахувати всі характеристики досліджуваного явища спричинює докладніше структурування наукових знань у категоріях, а отже, до вищого рівня абстрагування.

Категорії науки визначають як формати знань, що інтегрують «у собі різні структури: 1) знання загальної

концептуальної основи для об'єднання тих чи тих об'єктів; 2) знання самих об'єднаних об'єктів і 3) знання принципів і механізмів їх об'єднання, тобто категорію можна тлумачити як певну концептуальну структуру інтегративного типу» [2, с. 5–22].

У контексті зазначеного зауважимо роль професійного знання, що формується внаслідок категоризації повсякденного практичного досвіду, зафіксованого в одиницях мови спеціального призначення – у термінах та професіоналізмах.

На противагу науковій (теоретизованій, алгоритмізованій), професійна діяльність має нерідко практичне спрямування, в якому відбивається практичне пізнання, прагматичне осмислення, певний досвід тощо. Наприклад, основні риси професійної лексики, на думку О. Голованової, зумовлені зв'язком із практичною діяльністю людей і відбивають їхню практичну свідомість [7, с. 28–32].

О. Бабушкіна розвиває цю думку й підкреслює: «Соціально-професійне середовище є простором, де народжуються ... структури професійних знань, оцінок, уявлень» [1, с. 60–62]. Авторка аналізує результати категоризації / концептуалізації професійних знань і наголошує на таких їхніх особливостях, як практичність, досвід, зручність, визначаючи, що конкретне професійне знання в середовищі фахівців отримує оцінне переосмислення, яке фіксується засобами побічно-похідної номінації, а потім транслюється в загальнокомунікативний простір.

За перерахованими видами знання О. Голованова виділяє такі різновиди досвіду: «1) досвід, отриманий у процесі природної комунікації (досвід користування природною мовою); 2) досвід раціональної інтерпретації світу, отриманий в процесі формального навчання або сформований як підсумок роботи рефлексійної свідомості; 3) спеціальний досвід, набутий у межах професійної комунікації (у природних умовах професійної діяльності)» [6, с. 70]. Науковий досвід є водночас творчим і формалізованим, тому що формується в процесі пошукової та інтерпретаційної діяльності й утілюється в загальновизнані наукові форми. Професійний досвід має типізований характер,

оскільки ситуація, у якій його отримано, є типовою для того чи того фаху. «Стереотипність ситуації сприяє створенню регулярних моделей номінації тих чи тих об'єктів, процесів та зв'язків», – відзначає О. Голованова [6, с. 67].

Л. Ємельянова, своєю чергою, відзначає також поділ знання на три типи, підкреслюючи, що можна говорити про три системи логік, якими користується людина в процесі категоризації навколишнього світу: логіка наукова, логіка мовна, логіка емпірична [професійна – Т. С.] [9].

Щодо категоризації професійного знання / досвіду О. Голованова з опертям на дослідження Д. Лотте пропонує виділяти чотири основних категорії – предметів, процесів (явищ), властивостей і величин. Це найважливіші, центральні категорії в ментальному просторі професійної діяльності. Як додаткові, услід за Т. Канделаки, О. Голованова аналізує ще п'ять категорій – станів, режимів, одиниць вимірювання, наук (і галузей), професій (і занять) [6, с. 105].

З іншого боку, актуальною є експлікація саме мовної репрезентації мисленневих категорій. У лінгвістичній інтроспекції, начебто в іншій (порівняно з попередньою класифікацією) ментальній площині проводять розподіл категорій щодо мовної організації.

На думку А. Шарандіна, найпоказовішими, з погляду справедливості тверджень про зв'язок мовних категорій та їхніх форм з ментальністю людини, з відбиттям еволюційних процесів у її свідомості й мисленні, є лексичні та граматичні категорії, значущість і об'єктивність яких зумовлена насамперед природою самої мови як певної семіотичної системи [13]. Л. Талмі зазначає: «Мова, будучи когнітивною системою, має дві підсистеми, що виконують додаткові функції: забезпечення концептуального змісту та визначення концептуальної структури» [12, с. 114]. Підсистемою, що забезпечує концептуальний зміст, є лексика, представлена насамперед тими чи тими лексичними категоріями, а підсистемою, що визначає концептуальну структуру, є граматики, що виявляє себе в дискретній сукупності та взаємодії граматичних категорій. М. Болдирев зауважує:

«Лексична категоризація становить мовний аналог категоризації природних об'єктів та об'єктів внутрішнього світу людини. У ній реалізується гносеологічна функція мови. Граматична категоризація відбиває онтологію самої мови, поділ на природні для мови категорії, що забезпечують її існування як певної семіологічної системи та виконання покладених на неї функцій» [3].

Розвиваючи думки Л. Талмі та М. Болдирева, можна стверджувати, що розмежування лексичних і граматичних категорій визначає потреба осмислення природи мови і буття, адже вони пов'язані з різними аспектами функціонування мови – лексичні з гносеологією (пізнання світу через його членування на реалії, називання цих реалій, визначення «обсягу реальності», «схопленої» та зафіксованої знаком), а граматичні з онтологією (структурування світу, вибудовування мовної картини буття, освоєння реальності в її різноманітті).

Постає питання про характер семантики, що репрезентує свідомість у мові: яка семантика відбиває буття безпосередньо, а яка є відбиттям у слові мовної діяльності, тобто виявляється власне мовною, має інтерпретаційний характер. На думку М. Болдирева, уявлення про природні об'єкти й категорії, енциклопедичне знання про світ містять «аналогові» лексичні категорії, що відбивають будову світу й результати його пізнання: виокремлення конкретних предметів і явищ, їхніх характеристик тощо. Інтерпретаційними ж є власне мовні категорії – граматичні, оскільки сутність мови виявляється в граматичних класах, значеннях тощо. Відповідно лексичні значення та об'єднання (тематичні групи) слів репрезентують категоризацію природних об'єктів, а граматичні значення й категорії – категоризацію природних для мови (й умовних щодо зовнішнього світу) об'єктів. Граматичні значення є результатом абстрагування від конкретних лексичних значень (їх символізацією), відбиттям принципів і закономірностей внутрішньої будови мови, метою якої є умовне передавання зв'язків і відносин між об'єктами навколишнього світу, їхні статична і динамічна характеристики. Ця відмінність, за

визначенням М. Болдирева, термінологічно закріплюється в двох типах назв: лексична категоризація і граматична категоризація [3].

Отже, на сьогодні актуальним є розмежування первинної – вторинної (наукової або професійної) категоризацій, оскільки людина оперує первинними – вторинними (науковими та професійними) знаннями, накопичуючи первинний – вторинний (науковий (раціональний) та професійний (діяльнісний)) досвід. У різних площинах сприйняття навколишнього світу категорії формуються за рубриками: первинні (перцептуальні та первинного осмислення) і вторинні – наукові (наукове, інтерпретаційне, раціоналізаторське осмислення) та професійні (практичний, технологічний, продуктивний, соціологічний досвід). Усі ці категорії мають мовне вираження, експліковане в називанні та інтерпретації явищ дійсності, вербалізації позамовних смислів у лексичних категоріях та інтерпретації знання про світ у граматичних категоріях.

Бібліографічні посилання

1. **Бабушкина О. Н.** Социально-профессиональная когнициция как источник оценочной концептуализации (на материале фразеологии) / О. Н. Бабушкина // Язык и речь в междисциплинарном пространстве : сборник материалов Международной научно-практической конференции. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2011. – С. 60–62.
2. **Болдырев Н. Н.** Форматы знания в языке и методы их исследования / Н. Н. Болдырев // Вестник Тамбовского ун-та. – Приложение к журналу. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2009. – С. 57–77.
3. **Болдырев Н. Н.** Языковые категории как формат знания / Н. Н. Болдырев // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2006. – № 2. – С. 5–22.
4. **Бочкарев А. Е.** О значении как «экране знаний» / А. Е. Бочкарев // Вестник Московского ун-та. – Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008. – № 1. – С. 37–42.

5. **Гак В. Г.** Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
6. **Голованова Е. И.** Введение в когнитивное терминоведение / Е. И. Голованова. – М. : Флинта ; Наука, 2012. – 224 с.
7. **Голованова Е. И.** Профессиональная когниция как разновидность интерпретирующей деятельности / Е. И. Голованова // Вестник Челябинского гос. ун-та. – 2013. – Вып. 84. – № 31 (322). – С. 28–32.
8. **Григорьев А. А.** Репрезентация лексических категорий в языковом сознании : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Григорьев. – М., 2005. – 362 с.
9. **Емельянова Л. Ю.** Понятие языковой категории [Электронный ресурс] / Л. Ю. Емельянова // Восточное партнёрство. – Днепропетровск, 2013. – Режим доступа: <http://www.rusnauka.com>.
10. **Крымский Б.** Конкретнонаучные и философские виды универсалий / Б. Крымский // Логико-гносеологические исследования категориальной структуры мышления : сборник научных трудов. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 5–46.
11. **Леонтьев А. А.** Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии : избранные психологические труды / А. А. Леонтьев. – М. : Моск. психолого-соц. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 448 с.
12. **Талми Л.** Отношение грамматики к познанию / Л. Талми // Вестник Московского ун-та. – Серия 9. Филология. – 1998. – № 1. – С. 91–115.
13. **Шарандин А. Л.** Лексическая категоризация времени и ментальность / А. Л. Шарандин // Вестник Волгоградского гос. ун-та. – Серия 2. Языкознание. – 2011. – № 2 (14). – С. 11–16.
14. **Frederick G. Conrad.** Estimating the Frequency of Events from Unnatural Categories / G. Conrad Frederick, Norman R. Brown, Monica Dashen // Memory and Cognition. – 2003. – № 31 (3). – P. 552–562.